

Kirjailijaksi ei synnytä, kirjailijaksi opiskellaan

Jussi Willman

Päivi Mehtonen: *Poetria Nova. Johdatus keskiajan runousoppiin.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2003.

Romanttistyyppiset runoilijat ja filosofit ovat eri aikoina tahtoneet ajatella, että kirjoittaminen ja runoilu ovat sellaisia taitoja, joita ei voi oikein oppia, vaan joihin on saatava synnynnäinen lahja jumalalta (tai paholaiselta). Joidenkin roomalaisten mukaan esimerkiksi sisään hengittämällä (inspirare; inspiraatio) tällainen jumalallinen kyky saattoi saapua sieluun, joka alkoi sitten laulaa taivaallisia lauluja. Paljon myöhemmin (itsekin inspiroitunut) Pentti Saarikoski pilkkasi Nenän pakinassaan ajatusta kirjailijakoulun perustamisesta. Keskiajalla kirjallisuus ja runous olivat kuitenkin aivan liian vakavia asioita kaikenlaisten inspiroituneiden harrastelijoiden kirjoitettavaksi: runous oli oppineiden työtä, johon oli annettava hyvät neuvot.

Päivi Mehtosen teos *Poetria Nova. Johdatus keskiajan runousoppiin* on ensimmäinen suomenkielinen kokonaisuus keskiajan runousopeista, joihin on aiemmin kiinnitetty valitettavan vähän huomiota. Vaikka joitakin keskiajan tunnetuimpia kaunokirjallisia teoksia on toki suomennettu, aikakauden poetiikka ja ”kirjallisuustieteellinen” tutkimus on jäänyt hämärään. Mehtosen teos on pelkästään jo tämän vuoksi merkittävä uutuus suomalaisessa kirjallisuudentutkimuksessa.

Kirjallisuus ja keskiaika

Keskiajan runousopit oli kirjoitettu pedagogisessa tarkoituksessa: niiden kirjoittajat ja lukijat opettivat ja opiskelivat yliopistoissa ja katedraalikouluissa. Tällaisissa kouluissa käytettyjä poetrioita olivat esimerkiksi Galfridus de Vinosalvon ”Uusi runousoppi” (*Poetria Nova*), Mathias Vincinensuksen ”Säkeiden laatimisen taito” ja Johannes de Garlandian ”Pariisin runousoppi”, joiden lisäksi Mehtonen esittelee muutamia muitakin keskiajan tärkeimpiä runousoppeja. Erityisen kiinnostava suomalaisen lukijan kannalta on Pariisissa opiskelleen ruotsalaisen Mathias Lincopensin (Linköpingiläisen) *Poetria* 1300-luvun alkupuolelta. Teos on saanut voimakkaita vaikutteita arabialaisen Averroën Aristoteleskommentaareista. Mathias keskittyy lähinnä kielellisen representaation ongelmiin, mutta muistaa myös kotimaansa lukijoita Upsalan kaupungille osoitetun ylistysrunon muodossa.

Vaikka runoudesta kirjoitettiin keskiajalla paljon, kirjallisuudentutkimuksen asema itsessään oli varsin epäselvä. Ensinnäkään kaunokirjallisuutta ei käsitetty omaksi esteettiseksi lajikseen, toiseksi runousoppi oli jakaantunut useamman vapaan taidon alueelle. Useimmiten poetiikka luettiin osaksi grammatiikkaa ja retoriikkaa; se saatettiin kuitenkin sijoittaa myös logiikan tai etiikan alueelle ja joskus jopa kokonaan vakavan tieteenharjoittamisen ulkopuo-

lelle. Myös keskiajan kirjallisuuden nykyaikaisessa tutkimuksessa on monia ongelmakohtia, joista tärkeimpiä on erilaisten tekstieditioiden alkuperän määrittäminen.

Keskiajan poetrioiden synty sijoittuu ns. 1100-luvun renessanssin aikaan, jolloin arabialainen filosofia (erityisesti Aristoteleen kommentaarit, joita Mehtonen käsittelee teoksessaan varsin laajasti) alkoi tunkeutua Espanjan kautta kristilliseen Eurooppaan. Erikoinen sekoitus toisaalta antiikin Kreikan ja Rooman, toisaalta keskiajan islamin ja kristillisen Euroopan kulttuureja vaikutti voimakkaasti poetrioiden piirteisiin: Horatiusta, Ciceroa, Aristotelesta ja Averroesta luettiin toistensa kautta ja lävitse. Myös kansankielten nousu kirjoitettuna kielenä latinan rinnalle näkyi runoudessa ja runousopeissa. Esimerkiksi 1100-luvun ”vaeltavien opiskelijoiden” vaganttirunoudessa (mm. *Carmine Burana*) latinaan yhdistyy saksaa ja ranskaa. Samoin Suomessa hyvin tunnetussa *Piae Cantiones* – koelmassa on latinan rinnalla saksan ja ruotsin kieltä. Yleisesti ottaen Mehtonen käsittelee poetrioiden historiallista kontekstia hyvin vähän, mutta kiinnittää hieman laajemmin huomiota nimenomaan keskiajan ns. kansankielten vallankumoukseen, joka siis heijastui myös aikakauden runousopeissa.

Erittäin tärkeä osa keskiajan runousopillista kirjallisuutta olivat antiikin auktoreiden teosten kommentaarit, joita oli laadittu jo myöhäisantiikista lähtien. Samoin antiikista kulkeutunut satiirinen perinne jatkui edelleen keskiajan kirjallisuuden tutkimuksessa. Horatiuksen *Ars Poetican* lisäksi luettiin ns. menippolaisia satiireja, joissa yhdisteltiin proosajaksoja runomitallisiin osuuksiin. Keskiajalla tunnettuja menippolaisia olivat Boëthiuksen Filosofian lohdutus ja Martinus Capellan ”Filologian ja Merkuriuksen häät”.

(Po)etiikkaa

Warnerius Rouenilaisen 1000-luvulla kirjoittama *Moriuth*-satiiri on eräs keskiajan mielenkiintoisimpia runousopillisia tekstejä (ja mitä ilmeisimmin myös Mehtosen oma suosikki). Satiirin nimihenkilö on ”suurella itsetunnolla varustettu surkea runoilija” ja ”moraalisesti arveluttava antisankari”, jonka epäonnistunut kielenkäyttö on yhteydessä hänen epäonnistuneeseen luonteesensa. Teoksessa ilmeneekin selvästi perinteinen käsitys kirjallisuuden ja etiikan läheisestä yhteydestä. Mehtonen itse kirjoittaa: ”Jos Horatius oli

sekä moraalin että runouden mestari, Moriuthin kohdalla toteutuu keskiajan satiirikkojen rakastama ma[aj]ilma-nurinniskoin-aihelma: hän on sekä *anti-ethicus*, moraalinen hirviö, että *anti-lyricus*, kelvoton runoilija”. *Moriuth* siis opettaa (kielellistä) hyvettä kuvaamalla pahetta, jota ei tekstissä juuri kaunisteltu. (Tällainen satiirin keino oli suosittua vielä satoja vuosia myöhemminkin: esim. Sari Kivistön suomentamassa valikoimassa renessanssin aikaisesta teoksesta *Hämärään miesten kirjeet* moraalisesti epäilyttävät tyyppit käyttävät hämärää ja epäilyttävää kieltä.)

Kristilliselle yleisölle tietenkin kaikenlaiset kuvutat siivottomuudet pyrittiin perustelemaan niiden didaktisella välttämättömyydellä. Tarpeellisenä pidettiin myös klassisten irvokkuuksien puolustelua: Conradus Hirsaugiensis (n. 1070-1150) toteaa johdatuksessaan Horatiuksen satiireihin ja oodeihin, että ”joitakin osin Horatiuksen lukeminen on hyödytöntä kristilliselle lukijalle, koska Horatius käsittelee paheelisia aiheita. Mutta silloinkin kun hän käsittelee paheita, hän pikemminkin tekee niin paheiden kuvaamiseksi kuin siksi, että hän syyllystyisi itse niihin”. Sydänkeskiajalla runouden ehkä kaikkein tärkeimmäksi tehtäväksi katsottiin nimenomaan paheiden kitkeminen. Sen vuoksi runousopeissa kiinnitetään paljon huomiota eettisiin aiheisiin. Kun kirjailijan oma sielu on puhdas, hän saattaa kirjoittaa siivottomista asioista vastalääkkeeksi todelliselle pahuudelle. Kaunokirjallisuus ja trivium-taidot (grammatikka, retoriikka ja dialektiikka) olivat keinoja päästä pois paheesta kohti hyvettä. Ne sijaitsivat aivan kuin paheen ja hyveen välissä, valon ja pimeän vaiheilla. Kirjoittajan taito ratkaisi kumpaan suuntaan teksti taipui: esimerkiksi kielellinen hämäryys (*obscuritas*), rönsyilevyys (*prolixitas*), valheellisuus (*mendacium*) tai epäjatkuvuus (*incontinatio*) johdattivat pimeään, mutta taitavasti rakennettu runous vei kirjoittajan ja lukijan jumalan valon luo.

Edellä mainittu Galfridus de Vinosalvo puolestaan yhdistää runoilijan arkkitehtiin, jonka työn täytyy olla hyvin suunniteltu, tasapainoinen ja kestävä. Runoilijan työ rinnastuu luojajumalan toimintaan, vaikka runoilijan ei tule olla ihminen eikä jumala, vaan neuter tai jumalan liittolainen. Runoilijan työssä korostuu erityisesti tuloksen tehty luonne: runo on rakennettu aiheista ja ideoista, muodosta ja tyylistä.

Kirjoittaa jäljittelemällä

Keskiajalla jäljittely ei ollut millään tavoin paheksuttu tapa tehdä kirjallisuutta. Päinvastoin, esikuvien jäljittelyyn suorastaan kannustettiin, koska koeteltujen ja hyväksi havaittujen keinojen ajateltiin olevan kaikkein parhaimpia. Lisäksi jäljittely oli eräänlainen kunnianosoitus edesmenneille runoilijapolville. Keskiajalla kirjailijan ei oletettu luovan mitään täysin uutta ja uniikkia (mikä tietenkin on mahdotonta); tekstin omaperäisyys ilmeni yksityiskohdissa ja erilaisissa muunnelmissa. Homeroksen, Horatiuksen ja Vergiliuksen lisäksi opettajat syöttivät oppilailleen suuret määrät klassisia ja keskiaikaisia kirjoituksia, että nämä oppisivat tunnistamaan suuren kirjallisen tyylin. Mehtonen esittelee Conradus Hirsaugiensiksen 1100-luvun alkupuolella laatiman teoksen *Dialogus super auctores* (keskustelu kirjailijoista), joka sisältää erittäin kiinnostavan luettelon aloittelijoille ja jo edistyneille sopivista kirjoista. Ylevien teosten lisäksi luettelossa on esim. Juvenaloksen satiireja ja keskiaikaisia komedioita.

Aloittelevaa kirjoittajaa ei kuitenkaan kouluttu pelkästään kunniakkaan kaanonin avulla, vaan hänelle myös neuvottiin taitavat keinot hyvän teoksen valmistamiseksi. Mehtosen teoksen ehkä kaikkein tärkeimmässä ja onnistuneimmassa (viidennessä) luvussa nykyaikainen lukija saa selvän ja hyödyllisen kuvan keskiaikaisen runousopin sisällöstä. Mehtonen on valinnut esimerkiksi Galfridus de Vinosalvon ”Uuden runousopin”, joka noudattaa pääpiirteiltään ciceronista kaavaa tekstin tekemiseksi. Vaikka kaava oli alkujaan tarkoitettu lähinnä julkisen puheen tuottamista varten (ja se sisältää paljon kohtia jotka tuntuvat aivan turhilta kirjoitetun esityksen kannalta), klassinen retorinen järjestelmä säilyi kuitenkin käytössä melkein sellaisenaan pitkälle 1700-luvulle asti.

Ciceron ja Galfriduksen mukaan onnistunut esitys valmistetaan seuraavassa järjestyksessä: *Inventio* (aiheen löytäminen), *Dispositio* (kerronnan ja aihemateriaalin jäsentäminen), *Elocutio*

(tyylin keinot), *Memoria* (muistiinpainaminen) ja *Actio* (esittäminen). Näistä osa-alueista jokainen jakaantuu vielä erilaisiin alakäsitteisiin ja keinoihin, joita on tässä yhteydessä mahdollonta käsitellä tarkemmin. Mehtonen esittelee keskiaikaisen poetiikan keinot varsin seikkaeräisesti (sikäli kuin se yhden lyhyen luvun sisällä on mahdollista). Erityisesti dispositiota, kuvausta ja tyyliä käsittelevät osuudet ovat valaisevia. Lukija joutuu keskelle keskiaikaisten kirjallisten tyyppien joukkoa, johon kuuluvat mm. tyhmä ja ruma maalainen, rohkea ritari ja kaunis kuninkaantytär. Ns. Vergiliuksen pyörää kääntelemällä lukija saa puolestaan selville, minkälaista tyyliä tällaisten henkilöiden kuvaamisessa tulisi keskiaikaisen poetikon mielestä käyttää.

Tärkeä avaus

Mehtosen *Poetria nova* on tärkeä ovenavaus keskiaikaiselle poetiikalle astua hämärästä sisään suomalaisen kirjallisuudentutkimukseen. Teos on selväsanaisesti ja kansantajuisesti kirjoitettu, mikä tietenkin on erinomainen ansio (kun tuntee aiheen hyvin, sanat seuraavat perässä). Eräänä pienenä ongelmana voi kuitenkin pitää sitä, että kirja on laajan ja kiinnostavan aiheen kannalta suhteellisen lyhyt (169 sivua) ja siksi paikoin yleisluontoinen ja katkelmallinen. Keskiaikaisessa poetiikassa jo edistyneille teos ei välttämättä tarjoa kuin muistinvirkistämistä, mutta oppikirjaksi ja johdatukseksi aiheeseen se on oikein onnistunut. Itseäni innostivat erityisesti teoksen sisältämät latinankieliset katkelmat, jotka on suomennettu (Mehtonen itse sekä Sari Kivistö) huolellisesti. Samoin laaja lähdeluettelo (liitteinen keskiajan kaunokirjallisuuden suomennoksista ja yleensä keskiaikaa käsittelevästä suomalaisesta kirjallisuudesta) on kiinnostava ja hyödyllinen.

Kirjoittaja on tutkija Helsingin yliopiston yleisen kirjallisuustieteen laitoksella ja valmistelee väitöskirjaa renessanssikirjailija Johann Fischartista.